"तां मानसीं मेरुसखः पितॄणां
कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः।
मेनां मुनीनामपि माननीया-
मात्मानुरूपां विधिनोपयेमे॥"
इति कुमारसम्भवे। १। १८॥ * ॥
यथा च, कौर्म्मे १२ अध्याये।
"अग्निस्वात्ता वर्हिषदो द्विधा तेषां व्यवस्थितिः।
तेभ्यः स्वाहा स्वधा जज्ञे मेना वैतरणी तथा॥"
(स्त्री। यथा, ऋग्वेदे। १। ६२। ७।
"भगो न मेने परमे व्योमन्नधारयद्रोदसी सुदं-
साः।"
"मेनेति स्त्रीनाम। मेने स्त्रीरूपमापन्ने रोदसी।"
इति तद्भाष्ये सायणः॥ * ॥ वृषणश्वकन्या।
यथा, ऋग्वेदे। १। ५१। १३।
"मेना भवो वृषणश्वस्य।"
"हे इन्द्र! त्वं वृषणश्वस्य एतदाख्यस्य राज्ञो
मेना भवः मेनानाम कन्यका भूः।" इति तद्भाष्ये
सायणः॥*॥ वाक्। इति निघण्टुः। १। ११॥
"मानपूजायां इत्यस्मात् 'बहुलमन्यत्रापि इनच्
भवति।' इति वचनादिनच्। बहुलग्रहणात्
नलोपः। पूज्यतेऽनया गुर्व्वादिरुपदेशवाक्येन
पूज्या वा देवतात्वात्।" इति तट्टीकायां देव-
राजयज्वा॥ * ॥ नदीविशेषः। यथा, महा-
भारते। ६। ९। २३।
"करिषिणीमसिक्नीञ्च कुशचीरां महानदीम्।
मरुहीं प्रवरां मेनां हेमां घृतवतीं तथा॥")
मेनाजा, स्त्री, (मेनायाः जायते इति। जन्+डः।
स्त्रियां टाप्।) पार्व्वती। इति हेमचन्द्रः॥
मेनादः, पुं, (मे इति नादोऽस्य।) विड़ालः।
छागः। मयूरः। इति मेदिनी। दे, ३९॥
मेनाधवः, पुं, (मेनाया धवः स्वामी।) हिमालयः।
इति त्रिकाण्डशेषः॥
मेन्धिका, स्त्री, (मां शोभामिन्धयति प्रकाशयतीति।
इन्ध+णिच्+ण्वुल्। टापि अत इत्वम्।)
क्षुपविशेषः। इति केचित्। मेहदी इति
भाषा॥
मेन्धी, स्त्री, (मां शोभामिन्धयतीति। इन्ध+
णिच्+अण्। गौरादित्वात् ङीष्।) क्षुप-
विशेषः। इति केचित्। मेहदी इति भाषा॥
मेप, ऋ ङ गत्याम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-
आत्म०-सक०-सेट्।) ङ, मेपते। ऋ, अमि-
मेपत्। इति दुर्गादासः॥
मेरकः, पुं, विष्णुशत्रुभेदः। इति हेमचन्द्रः॥
मेरुः, पुं, (मि+"मिपीभ्यां रुः।" उणा० ४।
१०१। इति रुः।) पर्व्वतविशेषः। तत्पर्य्यायः।
सुमेरुः २ हेमाद्रिः ३ रत्नसानुः ४ सुरा-
लयः ५। इत्यमरः॥ मिनोति क्षिपति ज्योतींषि
उच्चत्वात् मेरुः। डुमि ञ्न क्षेपे नाम्नीति
रुः। इति भरतः॥*॥ (यथा, मात्स्ये।१२१।८।
"देवर्षिगन्धर्व्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते।
प्रागायतः सस्रौवर्ण उदयो नाम पर्व्वतः॥")
जपमालाग्रवर्त्तिन्येका माला। यथा,—
"मालामेकैकमादाय सूत्रे सम्पातयेत् सुधीः।
मुखे मुखन्तु संयोज्य पुच्छे पुच्छन्तु योजयेत्॥
गोपुच्छसदृशी कार्य्याथवा सर्पाकृतिर्भवेत्।
तत्सजातीयमेकाक्षं मेरुत्वेनाग्रतो न्यसेत्॥"
इत्युत्पत्तितन्त्रे ६० पटलः॥ * ॥
करमालायां मेरुर्यथा,—
"तिस्रोऽङ्गुल्यस्त्रिपर्व्वाणो मध्यमा चैकपर्व्विका।
पर्व्वद्वयं मध्यमाया मेरुत्वे नोपकल्पयेत्॥"
इदन्तु शक्तिभिन्नविषयम्॥ * ॥
शक्तिविषये मेरुर्यथा,—
"पर्व्वद्वयमनामायाः परिवर्त्तेन वै क्रमात्।
पर्व्वत्रयं मध्यमायास्तर्ज्जन्येकं समाहरेत्।
पर्व्वद्वयन्तु तर्ज्जन्या मेरुं तद्विद्धि पार्व्वति!॥"
श्रीविद्याविषये मेरुर्यथा,—
"अनामामध्यमायाश्च मूलाग्रन्तु द्वयं द्वयम्।
कनिष्ठायाश्च तर्ज्जन्यास्त्रयं पर्व्व सुरेश्वरि!।
अनामामध्यमायाश्च मेरुः स्याद्द्वितयं शुभम्॥"
तल्लङ्घितजपे दोषो यथा,—
"अङ्गुल्यग्रेषु यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलङ्घने।
पर्व्वसन्धिषु यज्जप्तं तत् सर्व्वं निष्फलं भवेत्॥"
इति तन्त्रसारः॥
मेरुकः, पुं, (मिनोति क्षिपति गन्धानिति। मि+
रुः। संज्ञायां कन्।) यक्षधूपः। इति शब्द-
चन्द्रिका॥ धुना इति भाषा। (मध्यदेशस्य
प्रदेशभेदः। यथा, बृहत्संहितायाम्।१४।२९।
"ऐशान्यां मेरुकनष्टराज्यपशुपालकीरकाश्मी-
राः।
अभिसारदरदतङ्गणकुलूतसैरिन्ध्रवनराष्ट्राः॥")
मेरुसावर्णः, पुं, एकादशमनुः। यथा,—
"ततस्तु मेरुसावर्णो ब्रह्मसूनुर्मनुः स्मृतः।
ऋतुश्च ऋतुधामा च विश्वक्सेनो मनुस्तथा॥"
इति मात्स्ये ९ अध्यायः॥
मेलकः, पुं, (मिल्+भावे घञ्। स्वार्थे कन्।)
सङ्गः। इत्यमरः।३।२।२९॥ ("बहुमान्य-
मेलके बलाबलमुक्तम्।" इति। २। १३६।
मनुटीकायां कुल्लूकभट्टः॥)
मेलकलवणं, क्ली, (मिलतीति। मिल+ण्वुल्।)
मेलकं लवणम्।) औषरलवणम्। इति राज-
निर्घण्टः॥
मेला, स्त्री, (मिल्+णिच्+अङ्। टाप्।)
मेलकः। मसिः। इति मेदिनी। ले, ४६॥
अञ्जनम्। इति हेमचन्द्रः॥ महानीली। इति
राजनिर्घण्टः॥
मेलानन्दा, स्त्री, (मेलया मस्या आनन्दो यस्याः।)
मस्याधारः। इति हारावली॥
मेलान्धुः, स्त्री, (मेलानां अन्धुः कूपिका।) मस्या-
धारः। इति जटाधरः॥
मेलाम्बुः, पुं, (मेलेव अम्बु अत्र।) मस्याधारः।
इति शब्दरत्नावली॥
मेव, ऋ ङ सेवने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-
आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अमिमेवत्। ङ,
मेवते। इति दुर्गादासः॥
मेषः, पुं, (मिषति अन्योन्यं स्पर्द्धते इति। मिष्
स्पर्द्धायाम्+अच्।) पशुविशेषः। मेड़ा इति
भेड़ा इति च भाषा॥ (यथा, पञ्चतन्त्रे।५।६२।
"मेषेण सूपकाराणां कलहो यत्र वर्त्तते।
स भविष्यत्यसन्दिग्धं वानराणां भयावहः॥")
तत्पर्य्यायः। मेढ्रः २ उरभ्रः ३ उरणः ४
ऊर्णायुः ५ वृष्णिः ६ एडकः ७। इत्यमरः।२।
९।७६॥ भेड़ः ८ हुड़ः ९ शृङ्गिणः १०
अविः ११ लोमशः १२ बली १३ रोमशः १४
भेड़ुः १५ भेड़कः १६ मेण्टः १७ हुलुः १८।
इति शब्दरत्नावली॥ मेण्टकः १९ हुड़ः २०
संफलः २१। इति हेमचन्द्रः। ४। ३४१॥
अस्य मांसगुणाः। मधुरत्वम्। शीतत्वम्।
गुरुत्वम्। विष्टम्भित्वम्। बृंहणत्वञ्च। इति
राजनिर्घण्टः॥ अपि च। पित्तश्लेष्मकरत्वम्।
कुसुम्भशाकेन सह त्याज्यत्वञ्च। इति राज-
वल्लभः॥ * ॥ लग्नविशेषः। औषधविशेषः।
इति मेदिनी। षे, १२१॥ (यथा, सुश्रुते
उत्तरतन्त्रे।१७ अध्याये।
"मेषस्य पुष्पैर्मधुकेन संयुतं
तदञ्जनं सर्व्वकृते प्रयोजयेत्।
क्रियाश्च सर्व्वाः क्षतजोद्भवे हितः
क्रमः परिम्लायिनि चापि पित्तहृत्॥")
राशिविशेषः॥ तत्पर्य्यायः। क्रियः २। (यथा,
श्रीमद्भागवते।५।२१।४। "यदा मेषतुलयोर्वर्त्तते
तदाहोरात्राणि समानानि भवन्ति। यदा
वृषभादिषु पञ्चसु च राशिषु चरति तदाहा-
न्येव वर्द्धन्ते ह्रसति च मासि मासि एकैका
घटिका रात्रिषु॥") अस्याधिष्ठात्री देवता
पुंमेषः। अश्विनीभरणीकृत्तिकापादैकेन मेष-
राशिर्भवति। अत्र जात ईदृशो भवति।
शेषदशायां नेत्रदुःखी दयालुः धनी गानसुखी
धार्म्मिकः धीरः मत्स्यमांसाशी च। स तु
पृष्ठोदयः। अस्य वर्णः। आरक्तः पीतश्च।
अयं क्रूरः। पित्तोष्णस्वभावः। कान्तिरहितः।
समानाङ्गः। पर्व्वतचारी। पूर्व्वदिगधिपतिः।
वैश्यवर्णः। अल्पस्त्रीसङ्गः। अल्पसन्तानः।
सुदृढ़ः। अतिरवश्च। इति ज्योतिषम्॥ * ॥
रव्याश्रिततद्राशिजातफलं यथा,—
"मेषे दिनेशे पुरुषः सुवेशः
सत्साहसः स्यान्नृपतेः समानः।
बुद्ध्या युतः पित्तकृता च पीड़ा
वक्त्रोद्भवा वा सततं महौजाः॥"* ॥
चन्द्राश्रिततद्राशिजातफलं यथा,—
"स्थिरजनो रहितः स्वजनैर्नरः
सुतयुतः प्रमदाविजितो भवेत्।
अजगते द्विजराज इतीरितं
विभुतयाद्भुतया सहितः श्रिया॥"* ॥
तल्लग्नजातफलं यथा,—
"मेषलग्ने समुत्पन्नश्चण्डो मानी धनी शुभः।
क्रोधी स्वजनहन्ता च विक्रमी परवत्सलः॥"
इति कोष्ठीप्रदीपः॥